دارای رتبه علمی پژوهشی از
کمیسیون نشریات علوم پزشکی ایران

پژوهش توانبخشی در پرستاری

انجمن علمی پرستاری ایران

دوره دوم شماره ۳ (پیاپی ۷) بهار ۱۳۹۵ شماره استاندارد بین المللی: ۲۳۸۳-۴۳۴X

تأثیرآموزش مراقبت از کمر به روش Back School بر میزان کمردرد پرستاران ۱
مهدی پاکباز، محمدعلی حسینی، اصغر دالوندی

مقایسه اثر دو روش سرمادهی موضعی بر حس وضعیت مفصل زانو ۹
محمدحسین قاسمی، مهرداد عنبریان، امیررضا صدیقی

بررسی ارتباط بین سندرم پاهای بی‌قرار و افسردگی در سالمندان ۱۸
محمد فرج زاده، میمنت حسینی، رضا قانعی قشلاق، سرکوت غوثی، محبوبه نظری، کاوان ناهید

تاثیر تمرین تناوبی هوازی بر سطوح پلاسمایی نیتریک اکساید، عملکرد سلولهای اندوتلیال عروقی و پیامدهای ثانویه در بیماران مبتلا به دیابت نوع ۲ ..... ۲۷
علیرضا قارداشی افوسی، عباسعلی گائینی، بهنام غلامی بروجنی

بررسی تأثیر آموزش مهارت های تاب آوری بر تغییر نگرش نسبت به مواد مخدر در دانش آموزان مقطع راهنمایی شهر خرم آباد ۴۰
علیرضا بستامی، اصغر دالوندی، حمیدرضا خانکه، معصومه بستامی، فاطمه پاشایی ثابت

تأثیر یک دوره تمرینات پیلاتس بر کیفیت زندگی زنان مبتلا به سندرم تخمدان پلی کیستیک ۴۹
فاطمه امیدعلی

تأثیر کاربرد پروتکل مراقبت از پا بر میزان مشکلات شایع پا و ناخن سالمندان غیر دیابتیک ۵۹
مهتاب شریف محسنی، محمدعلی حسینی، کیان نوروزی، عنایت الله بخشی

اثربخشی درمان نوروسایکولوژیکی بر سرعت،صحت و درک خواندن در دانش آموزان مبتلا به نارساخوانی ۶۹
یزدان موحدی، منصور بیرامی، سودابه اسماعیلی، رقیه ذوالرحیم

[Downloaded from ijrn.ir on 2026-11-07]

به نام خداوند جان و خرد
نشریه پژوهش توانبخشی در پرستاری
فصلنامه علمی–پژوهشی انجمن علمی پرستاری ایران
دوره دوم، شماره ۳ – بهار ۱۳۹۵

•صاحب امتیاز: انجمن علمی پرستاری ایران
•مدیر مسؤول: دکتر کیان نوروزی
•سردبیر: دکتر مسعود فلاحی خشکناب
•مدیر اجرایی: زهرا تمیزی
•کارشناس نشریه: اکرم پورولی
•شماره مجوز وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی: ۳۲۹۶۱/۹۲ مورخ ۱۳۹۲/۱۱/۲۳
•شماره بین المللی نشریه چاپی: ISSN: ۲۳۸۳-۴۳۴ X مورخ ۱۳۹۳/۱۰/۱۰
•شماره بین‌المللی نشریه الکترونیکی: e-ISSN: ۲۳۸۳-۴۳۵۸ مورخ ۱۳۹۳/۱۰/۱۰

اعضای هیأت تحریریه (به ترتیب حروف الفبا):

– دکتر نرگس ارسلانی، استادیار دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی
– دکتر فاطمه الحانی، دانشیار دانشگاه تربیت مدرس
– دکتر اصغر دالوندی، استادیار پرستاری دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی
– دکتر ناهید رژه، دانشیار دانشگاه علوم پزشکی شاهد
– دکتر مریم روانی پور دانشیار پرستاری دانشگاه علوم پزشکی بوشهر
– دکتر عباس عبادی، دانشیار دانشگاه علوم پزشکی بقیه الله
– دکتر سمیه غفاری، استادیار پرستاری، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان
– دکتر محمد غلامی، استادیار پرستاری، دانشگاه علوم پزشکی لرستان
– دکتر مسعود فلاحی خشکناب، دانشیار دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی
– دکتر سادات سیدباقر مداح، استادیار آموزش پرستاری دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی
– دکتر فرحناز محمدی، دانشیار پرستاری دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی
– دکتر سهیل نجفی، استادیار پرستاری دانشگاه علوم پزشکی بقیه الله
– دکتر منیر نوبهار، دانشیار پرستاری دانشگاه علوم پزشکی سمنان
– دکتر کیان نوروزی تبریزی، استادیار دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی
– دکتر علیرضانیکبخت نصرآبادی، استاد دانشگاه علوم پزشکی تهران
– دکتر مجیده هروی کریموی، دانشیار دانشگاه علوم پزشکی شاهد
– دکتر فریده یغمایی، دانشیار دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی

داوران این شماره:

بهروز بهروز
دکتر مریم روانی پور
دکتر ناهید رژه
سعید حمد زاده
دکتر محمدعلی سلیمانی
مرتضی شمسی زاده
مهدی شیخنا
دکتر رامین شعبانی
دکتر سمیه غفاری
دکتر منیر نوبهار
زینب فدایی
اسماعیل محمد نژاد

• ویراستار انگلیسی: دکتر کیان نوروزی
• ویراستار فارسی: دکتر کیان نوروزی
•حروفچینی و صفحه آرایی: اکرم پورولی
•طراح جلد: اکرم پورولی
•ناشر: انجمن علمی پرستاری ایران
•نشانی: تهران میدان توحید–دانشکده پرستاری و مامایی تهران
•کدپستی: ۱۴۱۹۷۳۳۱۷۱ صندوق پستی: ۱۴۱۹۵/۳۹۸ تلفن و نمابر: ۶۶۵۹۲۵۳۵

E-mail: info@ijrn.ir, Website: http://ijrn.ir

[Downloaded from ijrn.ir on 2026-11-07]

بررسی تأثیر آموزش مهارت های تاب آوری بر تغییر نگرش نسبت به مواد مخدر در دانش آموزان مقطع راهنمایی شهر خرم آباد

علیرضا بستامی[1]، *اصغر دالوندی[2]، حمیدرضا خانکه[3]، معصومه بستامی[4]، فاطمه پاشایی ثابت[5]

۱- کارشناس ارشد پرستاری، گروه پرستاری، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، تهران، ایران.
۲- استادیار، گروه پرستاری، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، تهران، ایران **(نویسنده مسئول)**
پست الکترونیکی: asghar.dalvandi@gmail.com
۳- دانشیار، گروه پرستاری، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، تهران، ایران.
۴- دانشجوی کارشناسی ارشد پرستاری سالمندی، دانشگاه علوم پزشکی ایلام، ایلام، ایران.
۵- دانشجوی دکتری پرستاری دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، تهران، ایران.

نشریه پژوهش توانبخشی در پرستاری، دوره ۲ شماره ۳ بهار ۱۳۹۵، ۴۸-۴۰

چکیده

مقدمه: در سال های اخیر مساله سوء مصرف مواد مخدر وضعیت مخاطره آمیز و پیچیده ایی به خود گرفته و در میان افراد نوجوان و جوان هر جامعه شیوع زیادی پیدا کرده است. یکی از روشهایی که در زمینه پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر، بسیار مورد توجه قرار گرفته، مقوله تاب آوری است. پژوهش حاضر با بررسی تاثیر آموزش مهارت های تاب آوری بر تغییر نگرش نسبت به مواد مخدر در دانش آموزان مقطع راهنمایی شهر خرم آباد انجام شده است.

روش: این مطالعه یک طرح نیمه تجربی با پیش آزمون و پس آزمون همراه با گروه شاهد می باشد. جامعه پژوهش مطالعه حاضر را دانش آموزان پسر و دختر مقطع راهنمایی شهر خرم آباد در سال تحصیلی ۹۲ – ۱۳۹۱ تشکیل می دادند که ۶۰ نفر از دانش آموزان پسر و ۶۰ نفر از دانش آموزان دختر از طریق نمونه گیری چند مرحله ای انتخاب و سپس به طور مساوی در هر دو گروه مداخله و شاهد ۳۰ نفر قرار گرفتند. جهت جمع آوری داده ها از پرسشنامه نگرش سنج نسبت به مواد مخدر استفاده شد. پس از انجام مداخله داده ها با استفاده از نسخه ۱۶ نرم افزار SPSS و آزمون های آماری تی مستقل و مانکوا در سطح معنی داری ۰/۰۵ مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

یافته ها: نتایج نشان داد که قبل از انجام مداخله هیچ تفاوت معنی داری بین ابعاد شناختی، عاطفی، رفتاری و نگرش کلی و نیز نمره کلی پرسشنامه نگرش سنج نسبت به مواد مخدر در دو گروه مداخله و شاهد وجود نداشت ($p\geq$ ۰/۰۵) و این در حالی بود که پس از انجام مداخله میانگین نمره خرده مقیاس های شناختی، عاطفی، رفتاری، نگرش کلی و نمره کلی پرسشنامه نگرش در آزمودنی های گروه مداخله تفاوت معنی داری با گروه شاهد داشت ($p<$۰/۰۰۱). همچنین تحلیل مانکوا نشان داد که ۷۸/۶ درصد تغییرات در ابعاد نگرش نسبت به مصرف مواد مربوط به آموزش مهارت های تاب آوری می باشد.

نتیجه گیری: نتایج پژوهش حاضر نشان داد که آموزش مهارتهای تاب آوری می تواند در تغییر نگرش دانش آموزان نسبت به مصرف مواد موثر واقع شود. با توجه به آسیب پذیری بالای این قشر از جامعه نسبت به پدیده اعتیاد؛ برگزاری دوره های آموزشی مهارتهای تاب آوری برای مقابله با گرایش نوجوانان به مواد می تواند به عنوان یک راهکار برای سیاستگزاران و برنامه ریزان بهداشتی–اجتماعی مد نظر قرار گیرد.

کلید واژه ها: مهارتهای تاب آوری، آموزش، نگرش، مواد مخدر، نوجوان.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۳/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۹/۱۹

[Downloaded from ijrn.ir on 2026-11-07]

مقدمه

امروزه مسئله مواد مخدر شکل مخاطره آمیز و کاملا پیچیده ای به خود گرفته و در عین حال گسترش جهانی داشته است (۱, ۲) وابستگی به مواد مخدر در نوجوانان و جوانان به صورت یک دغدغه مهم مطرح شده است. اعتیاد به مواد مخدر تهدیدی جدی برای ساختارهای فرهنگی، بهداشتی، اجتماعی و اقتصادی بوده و تعادل، رشد و توسعه جوامع را بر هم زده و منابع بسیار انسانی، اقتصادی و اجتماعی را به هدر می دهد. بر اساس آمار سازمان جهانی بهداشت روزانه در جهان، حدود ۱۸۵میلیون نفر از داروهای غیر مجاز استفاده می کنند که ۱۳/۲ میلیون نفر آنها دچار اعتیاد تزریقی هستند. ۲۵ میلیون نفر نیز دچار وابستگی دارویی می شوند و عامل مرگ ۱۲/۶درصد افراد در جهان مصرف الکل و داروهای غیر مجاز می باشد. در ۶۵ درصد موارد عامل مرگ زودرس در سنین قبل از ۶۵ سالگی مصرف الکل و داروهای غیرمجاز می باشد (۳). با توجه به این موارد، نوجوانی مرحله ای از سیر تحولی آدمی است که به دلیل حساسیت ویژه، همواره مورد توجه بوده است. تغییر و تحول جسمی، روانی و اجتماعی این دوره مهم تلقی می شود (۴). در نوجوانان احتمال بروز رفتارهای پر خطر زیادی وجود دارد که علل این رفتارها ممکن است واکنش های مقابله با ترس، ترس از بی کفایتی، نیاز به اثبات خود و یا فشار همسالان باشد. بنابراین نوجوانان نیروی فعال و پویای جامعه هستند و نمی توان این جمعیت را نادیده گرفت و باید نگرش ها و ویژگیها و مشکلات و نیازهای آنها را شناخت و روشهای ارتباط صحیح با آنها را فرا گرفت(۵). کاهش نگرش منفی نوجوانان به مصرف مواد و شیوع اعتیاد بسیار نگران کننده است. زیرا اکثر نوجوانانی که مصرف مواد را در سالهای اولیه نوجوانی آغاز می نمایند به مصرف این ماده در سالهای آینده ادامه می دهند و میزان مصرف مواد و مشکلات مرتبط با آن نیز مرتبا افزایش می یابد (۶). نتایج مطالعه ارزیابی تغییر نگرش و رفتارهای پرخطر دانش آموزان نشان داده است که در حال حاضر نگرش منفی قوی نسبت به مواد مخدر در این قشر از جمعیت کشور وجود ندارد و از بار ارزشی منفی آن کاسته شده است و بنابراین بسیاری از دانش آموزان مستعد اعتیاد می باشند (۷). همچنین در دو سه دهه اخیر جامعه با آمارهای تکان دهنده ای از شیوع سوء مصرف مواد، و کاهش نگرش منفی نسبت به آن، عموما در سطح جامعه و خصوصا در جمعیت نوجوانان و جوانان مواجه شده است. (۸). مهمترین خطر تهدید کننده این گروه، قرار گرفتن مکرر در موقعیت های نامناسب از جمله ناامنی، فشار، آشفتگی روانی، احساس حقارت، طرد شدگی و بیگانگی با والدین و سایر مشکلات روزمره می باشد که فرد به صورت پناه بردن به مواد مخدر به این مشکلات واکنش نشان می دهد (۹). درمان اعتیاد و شکستن چرخه معیوب آن دشوار و پر هزینه می باشد و سیستم درمانی جامع با رویکردهای مختلف دارودرمانی، روان درمانی، بازپروری و باز توانی را می طلبد به طوری که شواهد حاکی از آن است که تاکید افراطی بر یکی از جنبه ها و رها ساختن سایر موارد منجر به شکست درمان خواهد شد بنابراین در چنین شرایطی پیشگیری به طور منطقی جایگزین درمان می شود (۱۰) راهبردهای آموزشی–تربیتی یک روش پیشگیرانه ای است که در حال حاضر از جایگاه بسیار بالایی برخوردار است. از مهمترین فعالیتها در این زمینه آگاهی دادن به افراد مختلف جامعه در مورد علل روی آوردن به مواد، تاثیر دارو ها، خطرات بدنی، روانی و اجتماعی استفاده از مواد مخدر می باشد. در حال حاضر بهترین مکان برای انجام چنین برنامه های پیشگیرانه ای مراکز آموزشی مانند مدارس است (۱۱). در مورد برنامه های پیشگیرانه، نوجوان بیشتر از سایر گرو ها مرکز توجه متخصصین است. زیرا نوجوانانی که با مصرف مواد سرو کار دارند. درگیر مسائل و مشکلات عدیده ایی چون دزدی، خشونت، افت تحصیلی، تفکر بدون سازمان، کاهش سازگاری روانی–اجتماعی، کاهش توانایی مربوط به حل مساله، درجه بالای کناره گیری اجتماعی و افسردگی می شوند. لذا مدارس و فعالیت های آموزشی در برنامه های مربوط به پیشگیری از اعتیاد، جایگاه ویژه ای دارند، به گونه ای که دانش آموزان توسط چنین برنامه هایی در مقابل موقعیت ها یی که مصرف مواد را تسهیل می کنند ایمن می شوند(۱۲).

امروزه در کشورهای پیشرفته برنامه های آموزشی متنوعی برای پیشگیری و تغییر در نگرش های نوجوانان صورت میگیرد. این برنامه های علمی–آموزشی برای پیشگیری از مصرف مواد مخدر در بین نوجوانان و برای استفاده در مدارس و مراکز فرهنگی – اجتماعی برنامه ریزی شده است. موضوعات برنامه ها نیز گسترده و شامل داستانها، آوازها، فعالیتهای مربوط به اجرای نقشهای هنری، بحث های گروهی بین معلم و نوجوان، پوسترها، تئاتر، اهدای جایزه، تقدیرنامه و... می باشند. اهداف برنامه نیز شامل افزایش عزت نفس، افزایش مهارتهای حل مساله، مقاومت در برابر اغوا شدن برای مصرف مواد هستند (۱۳).

تاب آوری یکی از مفاهیمی است که اخیرا در حوزه پیشگیری از اعتیاد و سایر اختلالات روانی مطرح شده است (۱۴). تاب آوری توانایی فرد برای مواجه شدن با یک حادثه مضر می باشد به عبارتی به معنای تاب آوردن در برابر مشکلی قابل ملاحظه است که نه تنها فرد قادر به غلبه بر آن مشکل می باشد، بلکه به واسطه آن مشکل

[Downloaded from ijrn.ir on 2026-11-07]

قوی تر هم می شود. چرخه تاب آوری شامل ۵ عامل طراحی و ارتباط سازی برای افزایش امیدواری و هدفمندی، توانایی تصمیم گیری، مدیریت خشم و بحران، ارتقاء اعتماد به نفس و آموزش مهارت های حل مسئله می باشد (۱۵). علاوه بر این تاب آوری یک چارچوب جدید در زمینه پیشگیری از اعتیاد را مطرح می کند. در این چارچوب جدید، شناخت عوامل محافظت کننده محیطی، اهمیت دارد که از آن می توان به عنوان سپری در مقابل اثرات زیان آور عوامل خطرزا استفاده نمود و این عوامل تاب آور باعث می شوند که فرد در شرایط دشوار و با وجود عوامل خطر از ظرفیت های موجود در دستیابی به موفقیت، رشد در زندگی استفاده کنند و از این چالش ها و آزمون ها به عنوان فرضی برای توانمند کردن خود بهره جویند (۱۴).

بنابراین از یک سو اعتیاد و معضلات ناشی از آن که یکی از مشکلات مهم جهان و ایران به خصوص در دوران نوجوانی به شمار می رود و از سویی دیگر به علت اندک بود مطالعاتی که در این حوزه انجام یافته است و از آن جایی که در رویکرد پیشگیری از اعتیاد، شناسایی و ارتقاء عوامل محافظت کننده ایی چون تاب آوری، شناسایی و کاهش عوامل خطر ساز از جایگاه پر اهمیتی برخوردار بوده و نیز عوامل مهم تاب آوری مانند توانایی کنترل خشم، احساس هدفمند بودن و امید به آینده، احساس مسئولیت و دیدگاه مثبت نسبت به خود می توانند با تغییر نهایی در نگرش فرد عامل مهمی در جلوگیری از آلوده شدن فرد و نیز مقاومت فرد مستعد در زمینه اعتیاد ایجاد نماید (۱۶) لذا این مطالعه با هدف بررسی تاثیر آموزش مهارت های تاب آوری بر تغییر نگرش نسبت به مواد مخدر در دانش آموزان مقطع راهنمایی شهر خرم آباد انجام شد.

روش مطالعه

این پژوهش با توجه به اهداف و ماهیت آن یک طرح نیمه تجربی با پیش آزمون و پس آزمون همراه با گروه شاهد بود. جامعه پژوهش در این مطالعه دانش آموزان مقطع راهنمایی پسرانه و دخترانه منطقه دو شهر خرم آباد در سال تحصیلی ۱۳۹۲– ۱۳۹۱ بود. حجم نمونه در مطالعه حاضر بر اساس مطالعه قبلی (۱۷) و با سطح معنی داری ۰/۰۵ ، توان آزمون ۸۰ درصد و دقت آزمون ۰/۰۱ در نظر گرفته شد که ۱۲۰ نفر محاسبه گردید که از هر دو مدرسه راهنمایی پسرانه و دخترانه ۶۰ نفر انتخاب شدند که سپس به طور مساوی در هر دو گروه شاهد و مداخله ۳۰ نفر قرار گرفتند. معیارهای ورود به مطالعه داشتن رضایت نامه شرکت در آزمون از جانب اولیاء و مدیر مدرسه و کسب بالاترین نمره در آزمون نگرش به اعتیاد از صفر تا شصت و هشت بود.

$$n=\frac{\left(z_{1-\frac{\alpha}{2}}+z\beta\right)^2\sigma^2}{d^2}$$

روش نمونه گیری به صورت نمونه گیری چند مرحله ای انجام پذیرفت، بدین صورت با هماهنگی آموزش و پرورش شهر خرم آباد از بین مناطق سه گانه شهر خرم آباد منطقه ۲ به صورت تصادفی ساده انتخاب شد. سپس به صورت تصادفی خوشه ایی، یک مدرسه راهنمایی پسرانه و یک مدرسه راهنمایی دخترانه از بین کل مدارس راهنمایی منطقه ۲ شهر خرم آباد انتخاب شدند. سپس از بین سه پایه تحصیلی به صورت تصادفی دانش آموزان سال اول و دوم انتخاب شدند که شامل ۱۲۰ نفر در مدرسه راهنمایی پسرانه و ۱۱۰ نفر در مدرسه راهنمایی دخترانه بودند و پس از تکمیل و تفسیر پرسشنامه نگرش سنج، تعداد ۶۰ نفر از دانش آموزان پسر و ۶۰ نفر از دانش آموزان دختر که با توجه به تفسیر پرسشنامه های نگرش سنج مواد که نسبت به سایر دانش آموزان مدرسه برای اعتیاد نگرش مثبت تری داشتند انتخاب شدند که به صورت غیر تصادفی در دو گروه ۳۰ نفره شاهد و مداخله قرار گرفتند. ابزارهای مورد استفاده در این پژوهش شامل یک پرسشنامه دو قسمتی بود که قسمت اول آن را مشخصات دموگرافیک و قسمت دوم آن را پرسشنامه نگرش سنج نسبت به مواد مخدر تشکیل می داد. در قسمت مشخصات دموگرافیک سئوالاتی در خصوص سن ، جنس و پایه تحصیلی از آزمودنی ها پرسش می گردید. پرسشنامه نگرش سنج نسبت به مواد مخدر توسط رحمتی طراحی شده است و دارای ۳۴ سوال در ۴ بعد شناختی ،عاطفی ،رفتاری و نگرش کلی می باشد که آزمودنی ها پاسخ های خود را بر روی یک مقیاس ۳ نقطه ای (۰ نشانگر نگرش منفی، ۱ نگرش خنثی و ۲ نگرش مثبت به سوء مصرف مواد را نشان می داد) مشخص می کردند. حداقل نمره ای که هر فرد می تواند کسب کند (۰) و حداکثر (۶۸) می باشد که نمره کمتر بیانگر نگرش منفی و نمره بیشتر بیانگر نگرش مثبت به مصرف مواد می باشد (۱۸). ضریب پایایی کل پرسشنامه نگرش دانش آموزان نسبت به سوء مصرف مواد با استفاده از آزمون مجدد و نیز ضریب آلفای کرونباخ ۰/۸۰ محاسبه گردید. در پژوهش خلیلی نیز که در سال ۹۰ در بین دانش آموزان مدارس صورت گرفت ضریب پایایی پرسشنامه نگرش سنج حدود ۰/۸۵ برآورد شده بود (۱۹).

پژوهشگر پس از اخذ مجوز از دانشگاه علوم بهریستی و توانبخشی و ارائه آن به آموزش و پرورش شهر خرم آباد از بین مناطق سه گانه شهر خرم آباد، منطقه ۲ را به صورت تصادفی ساده

[Downloaded from ijrn.ir on 2026-11-07]

انتخاب نموده و سپس به صورت تصادفی خوشه ایی، یک مدرسه راهنمایی پسرانه و یک مدرسه راهنمایی دخترانه را از بین کل مدارس راهنمایی منطقه ۲ شهر خرم آباد انتخاب نمود. در ادامه پژوهشگر به مدارس مورد نظر رفته و از بین سه پایه تحصیلی به صورت تصادفی دانش آموزان دو مقطع سال اول و دوم انتخاب شدند. با هماهنگی با دفتر مدارس، لیست اسامی دانش آموزان پایه اول و دوم تهیه شد، به طوری که تعداد دانش آموزان پایه اول و دوم در مدارس پسرانه ۱۲۰ نفر و در مدارس دخترانه ۱۲۰ نفر بودند. پژوهشگر پس از ارائه توضیحات لازم در خصوص اهداف مطالعه و روش اجرای آن و تعهد نسبت به محرمانه ماندن اطلاعات و اخذ رضایت نامه کتبی از اولیاء و مدیر مدرسه، پرسشنامه نگرش سنج نسبت به مواد مخدر را در بین آن ها توزیع و پس از تکمیل و تفسیر آن ها ۶۰ نفر از دانش آموزان پسر و ۶۰ نفر از دانش آموزان دختر را که در دارای نگرش مثبت تری برای اعتیاد بودند را انتخاب و سپس به دو گروه ۳۰ نفره مداخله و شاهد تقسیم نمود. تکمیل پرسشنامه ها در مرحله نمونه گیری در دو گروه مداخله و شاهد به عنوان پیش آزمون برای آن ها در نظر گرفته شد.

روش اجرای مداخله نیز به این صورت بود که برنامه آموزش تاب آوری از ۱۰ جلسه گروهی تشکیل شده بود که در شروع جلسه از سوی مجری آموزش به آزمودنی ها اعلام شد که این جلسات علاوه بر سخنرانی مجری، نیازمند مشارکت فعال همه آزمودنی ها در جلسات گروهی می باشد و همه افراد شرکت کننده می بایست نقش خود را در جلسات ایفاء و نظرات خود را بیان نمایند. مجری پژوهش در این مداخله دارای نقش تسهیل گر بوده که به صورت مقطعی در گروه وارد شده و به سئوالات احتمالی آنها پاسخ داده و جلسات گروه را در جهت اهداف طرح پیش می برد. به عبارتی تسهیل گر یا مجری در برنامه های مبتنی بر تاب آوری، نقش الگوی فرد تاب آور را ایفا می کند و با صبر و بردباری آزمودنی ها را به سمت اهداف از پیش تعیین شده پیش می برد. به آزمودنی های گروه مداخله مواردی مانند روش های حل مساله،کنترل خشم، توانایی نه گفتن، روشهای افزایش اعتماد به نفس و هدفمندی آموزش داده شد. همچنین فرایند هر جلسه متشکل از وارسی تکالیف جلسه قبل، آموزش مستقیم به روش سخنرانی، بحث گروهی، چالش فکری و جمع بندی جلسه بود. در این جلسات از روش هایی مانند بازسازی شناخت، بازی نقش، بارش فکری، بررسی سود و زیان، الگوسازی، قاب گیری مجدد، داستان گویی و بازی مورد استفاده قرار گرفت. بعد از اتمام کلاسهای آموزشی مجددا پرسشنامه نگرش سنج نسبت به مواد مخدر در اختیار آزمودنی های هر دو گروه قرار گرفت. در پایان مداخله، بسته آموزشی که شامل مهارت های تاب آوری بود نیز به گروه شاهد در قالب دفتر چه هایی ارائه شد. داده ها پس از جمع آوری با استفاده از نسخه ۱۶ نرم افزار SPSS و آزمون ها آماری تی مستقل و تحلیل واریانس چند متغیری " تحلیل مانکوا " استفاده شد.

یافته ها

نتایج نشان داده که در این پژوهش ۱۲۰ نفر از دانش‌آموز دختر و پسر مقطع راهنمایی شرکت داشتند که ۵۰ درصد آزمودنیها در گروه مداخله و ۵۰ درصد دیگر در گروه شاهد قرار داشتند به طوری که در هر دو گروه، ۵۰ درصد شرکت کنندگان پسر و ۵۰ درصد دیگر دختر بودند. میانگین سنی و انحراف معیار آزمودنی ها در دو گروه مداخله و شاهد به ترتیب ۱/۸ ± ۱۲/۵ و ۱/۹ ± ۱۲/۳ بود. در گروه مداخله به ترتیب ۳۵ و ۳۰ درصد در مقطع تحصیلی اول و دوم راهنمایی قرار داشتند و نیز در گروه شاهد به ترتیب ۳۵ و ۳۰ درصد در مقطع تحصیلی اول و دوم راهنمایی بودند.

نتایج نشان داد که قبل از انجام مداخله هیچ تفاوت معنی داری بین ابعاد شناختی، عاطفی، رفتاری و نگرش کلی و نیز نمره کلی پرسشنامه نگرش سنج نسبت به مواد مخدر در دو گروه مداخله و شاهد وجود نداشت ($p<۰/۰۵$) و این در حالی بود که پس از انجام مداخله میانگین نمره خرده مقیاس های شناختی، عاطفی، رفتاری، نگرش کلی و نمره کلی پرسشنامه نگرش در آزمودنی های گروه مداخله تفاوت معنی داری با گروه شاهد داشت ($p<۰/۰۰۱$) به طوری که نمره آزمودنی های گروه مداخله بعد از انجام مداخله در هر ۴ بعد و نیز نمره کلی حاصل از پرسشنامه کاهش معنی داری داشته است که بیانگر ایجاد نگرش منفی نسبت به استعمال مواد مخدر در هر ۴ بعد شناختی، عاطفی، رفتاری و نگرش کلی در آزمودنی ها می باشد (جدول ۱).

با توجه به این که نگرش نسبت به مصرف مواد از ۴ بعد شناختی، عاطفی، رفتاری و نگرش کلی تشکیل شده است، لذا برای مقایسه میانگین اثرات آموزش تاب آوری بر روی ابعاد نگرش نسبت به مواد از تحلیل واریانس چند متغیری "تحلیل مانکوا " استفاده شد که پس از اثبات مفروضه های استفاده از تحلیل واریانس چند متغیری مانند نرمال بودن متغیرهای وابسته، مجذور اتا ۷۸/۶ درصد تغییرات در ابعاد نگرش نسبت به مصرف مواد را پس از مداخله (آموزش مهارت های تاب آوری) نشان داد (جدول۲).

[Downloaded from ijrn.ir on 2026-11-07]

جدول ۱: مقایسه میانگین نگرش به مصرف مواد گروه مداخله و شاهد قبل و بعد از مداخله

خرده مقیاس	موقعیت اندازه‌گیری	تعداد	گروه مداخله		گروه شاهد		آماره	درجه آزادی	مقدار احتمال
			میانگین	انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار			
شناختی	پیش‌آزمون	۱۲۰	۳/۶۶	۰/۷۷۳	۳/۶۸	۰/۹۲۹	-۰/۱۰۷	۱۱۸	۰/۹۱۵
	پس‌آزمون	۱۲۰	۱/۲۵	۰/۹۵۰	۳/۵۳	۰/۷۴۷	-۱۴/۶۳	۱۱۸	<۰/۰۰۱
عاطفی	پیش‌آزمون	۱۲۰	۳/۸۶	۰/۹۸۲	۳/۸۳	۰/۸۲۶	۰/۲۰۱	۱۱۸	۰/۸۴۱
	پس‌آزمون	۱۲۰	۲/۲۳	۰/۸۷۰	۳/۷۶	۰/۸۵۱	-۹/۷۵	۱۱۸	<۰/۰۰۱
رفتاری	پیش‌آزمون	۱۲۰	۳/۶۶	۰/۷۹۵	۳/۵۶	۰/۸۳۰	۰/۶۷۳	۱۱۸	۰/۵۰۲
	پس‌آزمون	۱۲۰	۲/۱۵	۰/۸۴۰	۳/۴۳	/۷۲۱	-۸/۹۷	۱۱۸	<۰/۰۰۱
						۰			
نگرش کلی	پیش‌آزمون	۱۲۰	۳/۰۳	۰/۹۰۱	۳/۰۱	۰/۷۹۱	۰/۱۰۸	۱۱۸	۰/۹۱۴
	پس‌آزمون	۱۲۰	۱/۴۸	۰/۹۹۹	۳/۱۵	۰/۹۵۳	-۹/۳۴	۱۱۸	<۰/۰۰۱
نمره کلی نگرش به مصرف مواد	پیش‌آزمون	۱۲۰	۱۴/۲۳	۱/۵۱	۱۴/۱۰	۱/۵۶	۰/۴۷۴	۱۱۸	۰/۶۳۶
	پس‌آزمون	۱۲۰	۷/۱۱	۱/۹۹	۱۳/۸۸	۱/۷۶	-۱۹/۶۸	۱۱۸	<۰/۰۰۱

جدول ۲: مقایسه میانگین ابعاد نگرش نسبت به مصرف مواد گروه مداخله و کنترل با استفاده از آزمون آماری مانکوا

نوع آزمون	مقدار	F	درجه آزادی فرض	درجه آزادی خطا	مقدار احتمال	مجذور اتا	توان آزمون
ردگیری فیلای	۰/۷۸۶	۱۰۱/۶۵	۴/۰	۱۱۱/۰	<۰/۰۰۱	۰/۷۸۶	۱/۰
لامبدای ویلکز	۰/۲۱۴	۱۰۱/۶۵	۴/۰	۱۱۱/۰	<۰/۰۰۱	۰/۷۸۶	۱/۰
ردگیری ولتینگ	۳/۶۶	۱۰۱/۶۵	۴/۰	۱۱۱/۰	<۰/۰۰۱	۰/۷۸۶	۱/۰
ریشه بزرگ روی	۳/۶۶	۱۰۱/۶۵	۴/۰	۱۱۱/۰	<۰/۰۰۱	۰/۷۸۶	۱/۰

بحث

این مطالعه که با هدف بررسی تاثیر آموزش مهارت های تاب آوری بر تغییر نگرش نسبت به مواد مخدر در دانش آموزان مقطع راهنمایی شهر خرم آباد انجام شده بود نشان داد که برنامه آموزش مهارت های تاب آوری در ایجاد تغییر نگرش در دانش آموزان موثر است، به طوری که بین میانگین نمره خرده مقیاس های عاطفی، رفتاری، شناختی و نگرش کلی و نمره کل پرسشنامه در دو گروه مداخله و شاهد تفاوت معنی داری مشاهده نمی شود در حالی که بعد از مداخله تفاوت معنی داری بین ابعاد نگرش در دو گروه شاهد و مداخله وجود داشت و آزمودنی های گروه مداخله دارای میانگین نمره کمتر ی بودند که نشاندهنده انگیزه منفی نسبت به مواد مخدر در آنها بود. نتایج مطالعه حاضر با نتایج پژوهش سلیمانیان و همکاران و ابوالقاسمی که در این زمینه صورت گرفته همخوانی دارد (۲۰،۲۱). ارتقاء توانمندی هایی در برنامه های مبتنی بر تاب آوری باعث افزایش خودآگاهی نسبت به توانمندی های فردی، احساس ارزشمندی، عزت نفس، پیوند جویی، آینده نگری، افزایش خودکارآمدی و توانایی حل مسئله و تصمیم گیری، مسئولیت پذیری، کنترل هیجانات، معناجویی و تقویت تجربیات معنوی می شود که این موارد باعث افزایش آگاهی و تغییراتی در نگرش افراد نسبت به استعمال مواد مخدر می گردد.

همچنین یافته های این مطالعه با نتایج پژوهش Muntean که به بررسی نقش مدرسه در ارتقاء تاب آوری در بچه های مدرسه پرداخته است همسو می باشد به طوری که نتایج مطالعه او نشان داد که مدرسه نقش بسزایی در ارتقاء تاب آوری و تغییر نگرش در کودک دارد، به طوری که آموزش و مشاوره در مدرسه شرایط مطلوبی را برای ارتقاء اعتماد به نفس و قدرت هماهنگی و تغییر نگرش در دانش آموزان فراهم نموده بود. این مطالعه ابتدا نقش مدرسه به عنوان یک عامل بسیار تاثیر گذار در ارتقاء و پرورش نگرش و سپس تاب آوری در کودک نشان می دهد که البته تفاوت آن با مطالعه حاضر این است که در این مطالعه به نقش آموزش مهارت های تاب آوری در اعتیاد دانش آموزان پرداخته شده است (۲۲).

این یافته ها بیانگر آن است که در برنامه های پیشگیری و یا ترک اعتیاد می بایست به عوامل مهم روان شناختی نظیر تمایلات درونی، شخصیت، طرز تلقی ها، باورها، نگر ش ها، ارزش ها، احساس

[Downloaded from ijrn.ir on 2026-11-07]

کمتری و کمبودهای عاطفی و روانی فرد توجه نمود. در این برنامه ها ضرورت توجه به امور فرهنگی و ابعاد فکری و روانی، تقویت اراده و آموزش خویشتن داری برای تغییر نگرش افراد به خوبی احساس می گردد که این مسئله با گزارشات مطالعات متعددی که نشان دادند آموزش به شیوه فردی و گروهی نقش موثری در تغییر نگرش و در نهایت کاهش سطح اعتیاد ایفاء می کند، همخوانی دارد (۲۳-۲۵). همچنین در مطالعه ابوالقاسمی که با هدف تعیین ارتباط تاب آوری و خودکارآمدی با رضایت از زندگی در دانش آموزان دارای پیشرفت تحصیلی بالا و پایین انجام شد، نتایج نشان داد که تاب آوری، خودکارآمدی و رضایت از زندگی در دانش آموزان دارای پیشرفت تحصیلی بالا در مقایسه با دانش آموزان دارای پیشرفت تحصیلی پایین به طور معنی داری بیشتر بود که این یافته ها تلویحات ضمنی مهمی درباره آموزش و خدمات مشاوره ای در دانش آموزان را نشان می دهد (۲۱). البته تفاوت آن با مطالعه اخیر در این بود که در این پژوهش تاثیر مهارتهای تاب آوری بر تغییر نگرش دانش آموزان در رابطه با مصرف مواد مخدر مورد بررسی قرار گرفته بود. از محدودیت های این مطالعه می توان به کوچک بودن حجم نمونه و عدم کنترل کلیه متغییرهای مخدوش کننده مانند تاثیر وضعیت خانوادگی بر نگرش دانش آموزان نسبت به مصرف مواد مخدر را ذکر کرد. علاوه بر این، عدم استفاده از تخصیص تصادفی در نمونه گیری می تواند از تعمیم پذیری نتایج مطالعه بکاهد. لذا پیشنهاد می گردد که مطالعات دیگری با استفاده از تخصیص تصادفی در روش نمونه گیری و نیز کنترل عوامل مخدوش کننده انجام گیرد، همچنین انجام مطالعه مشابه در سایر مقاطع تحصیلی با حجم نمونه بزرگتر و نیز در سایر شهرستان ها پیشنهاد می گردد.

نتیجه گیری نهایی

نتایج مطالعه نشان داد که آموزش مهارتهای تاب آوری بر تغییر نگرش عاطفی، رفتاری، شناختی و نگرش کلی نسبت به مواد مخدر در دانش آموزان مقطع راهنمایی شهر خرم آباد تاثیر داشته است. با توجه به آسیبهای روزافزون اعتیاد در کشور، برگزاری دوره های آموزشی مهارتهای تاب آوری برای مقابله با گرایش نوجوانان به مواد می تواند به عنوان یک راهکار برای سیاستگزاران و برنامه ریزان بهداشتی و اجتماعی مد نظر قرار گیرد. همچنین با عنایت به یافته های پژوهش حاضر می توان در برنامه ریزی های آموزشی کلان از آموزش برنامه های مهارتهای تاب آوری در برنامه ریزی های درسی دوره تحصیلی راهنمایی بهره جست تا بدین طریق بر نگرش آنها نسبت به مصرف مواد مخدر تاثیر گذاشت و نگرش منفی نسبت به آن را ایجاد نمود.

تشکر و قدردانی

نویسندگان لازم می دانند از حمایتهای مادی و معنوی معاونت پژوهشی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی که از این پایان نامه با کد ۲۵۰-۵۰۰ حمایت نموده و همچنین از کلیه مدیران، دبیران و دانش آموزان منطقه ۲ آموزش و پرورش شهر خرم آباد که امکان انجام این پژوهش را با همکاری های بی دریغ خود فراهم ساختند، کمال تشکر و قدردانی را ابراز نماید.

References

1. Dehghani Y, Dehghani M. Effectiveness social skills training on addiction potential reduction in male high school students. Am J Life Sci Res. 2013;1(3):102-110.

2. Gorman DM. Alcohol & drug abuse: the best of practices, the worst of practices: the making of science-based primary prevention programs. Psychiatric Services. 2014.

3. Moretti F, van Vliet L, Bensing J, Deledda G, Mazzi M, Rimondini M, et al. A standardized approach to qualitative content analysis of focus group discussions from different countries. Patient education and counseling. 2011;82(3):420-428.

4. Faggiano F, Vigna-Taglianti F, Burkhart G, Bohrn K, Cuomo L, Gregori D, et al. The effectiveness of a school-based substance abuse prevention program: 18-month follow-up of the EU-Dap cluster randomized controlled trial. Drug and alcohol dependence. 2010;108(1):56-64.

5. Siegel L, Welsh B. Juvenile delinquency: Theory, practice, and law: Cengage Learning; 2014.

[Downloaded from ijrn.ir on 2026-11-07]

6. Mohammadi M, Jazayeri A, Rafiei H. Family and individual variables in individuals at risk for substance abuse. J Rehabil. 2005;6(1):31-6.

7. Riahi M, Aliverdinia A, Soleimani M. Attitude of the Boy's Students toward the Cigarette Smoking in Ghaemshar City. irje. 2009; 5 (3) :44-54. (In Persian)

8. Klee SW, Hilary. Violent Crime, Aggression and Amphetamine: what are the implications for drug treatment services? Drugs: education, prevention, and policy. 2001;8(1):73-90.

9. Besharati M A. Resilience, vulnerability and mental health. Journal of Psychological Science. 2007;6(24):373-383. (In Persian).

10. Botvin GJ, Griffin KW, Diaz T, Ifill-Williams M. Preventing binge drinking during early adolescence: one-and two-year follow-up of a school-based preventive intervention. Psychology of Addictive Behaviors. 2001;15(4):360.

11. Siegel LJ, Senna JJ, Hahn PH. Juvenile delinquency: theory, practice and law. Juvenile and Family Court Journal. 1981;32(4):69-71.

12. Sussman S. Development of a school-based drug abuse prevention curriculum for high-risk youths. Journal of Psychoactive Drugs. 1996;28(2):169-82.

13. Hall NW, Zigler E. Drug-abuse prevention efforts for young children: A review and critique of existing programs. American Journal of Orthopsychiatry. 1997;67(1):134.

14. Middlemiss W. Prevention and intervention: Using resiliency-based multi-setting approaches and a process-orientation. Child and Adolescent Social Work Journal. 2005;22(1):85-103.

15. Moon DG, Jackson KM, Hecht ML. Family risk and resiliency factors, substance use, and the drug resistance process in adolescence. Journal of Drug Education. 2000;30(4):373-98.

16. Benard B, Marshall K. Protective factors in individuals, families, and schools: National longitudinal study on adolescent health findings. National Resilience Resource Center. 2001.

17. Rezaei, MA, Delaware A, Najafi M. Construction and Validation of opium attitude questionnaire in the third year students of middle and secondary schools. Quarterly Journal of Research on Addiction. 2012; 24(6):37-54. (In Persian)

18. Rahmati E, Etemadi A. The effectivness of training coping strategies through group discussions on students, attitude towards substance abuse. Quarterly Journal of Psychology. 2006;1(4):117-141. (In Persian)

19. Khalili A, Sohrabi F, Radmanesh M H, Afkhami AM. The effectivness of training critical thinking skills on students, attitude towards substance abuse. Quarterly Reasearch on Addiction. 2011;5(17):91-106. (In Persion)

20. Soleimanian A, Golpich Z, Darrodi H. Comparison of resilience and risky behaviors based on motivational structure among the youth. 3. 2013; 5 (2) :384-394. (In Persion)

21. Abolghasemi A. The relationship of resilience, self-efficacy and stress with life satisfaction in the students with high and low educational achievement. Psychological studies.2011;7(3): 131-152. (In Persion)

[Downloaded from ijrn.ir on 2026-11-07]

22. Muntean A, Ungureanu R, Runcan P. The School's Role in Building up the Resiliency of Adopted Children. Procedia-Social and Behavioral Sciences. 2012;46:331-4.

23. Parsian M, Hashemian K, Abolmaali K, Mirhashemi M. Prediction of Drug Attitude in Adolescents Based on Family Training Risk Factors for Mental Health in Society: Designing a Model for Prevention of Addiction. J Ardabil Univ Med Sci. 2015; 15 (2) :198-206.

24. Pourhoseini M, Mirzamani SH, Meskini A. Assess students' attitudes and Navi Nadaja training centers in the province with Shahid khodadadi school students in the fields of marine Anzali against substance abuse drugs. Conference on Preventive Medicine and Public Health. 2015. January 16-19.Tehran. Iran. 2015.

25. Riahi F. Effect of psycho education on attitude to drug addiction in patients with opioid dependency. Jundishapur Journal of Health Research. 2011;1(1): 7-17.

[Downloaded from ijrn.ir on 2026-11-07]

The effect of resiliency skills training on attitude toward substance abuse in secondary school students of Khorramabad

Bastami AR[1],*Dalvandi A[2], Khankeh HR[3], Bastami M[4], Pashaii sabet F[5]

1- MSc in Nursing, Department of Nursing, University of Social Welfare and Rehabilitation Science, Tehran, Iran.
2- Assistant Professor, Department of Nursing, University of Social Welfare and Rehabilitation Science, Tehran, Iran **(Corresponding author)**
E-mail: asghar.dalvandi@gmail.com
3- Associate Professor, Nursing Department, University of Social Welfare and Rehabilitation Sciences, Tehran, Iran.
4- Elderly Nursing Graduate Student, Ilam University of Medical Sciences, School of Nursing and Midwifery, Ilam, Iran.
5- PhD Student of Nursing, Teacher of Ghom University of Medical Sciences, School of Nursing and Midwifery, Iran.

Abstract

Introduction: In recent years the drug abuse has been changed to a risky and complicated situation among young people with a high prevalence and popularity. Resiliency skills training is one of prevention strategies related to drug addiction which recently is taken into consideration. This study examines The effect of resiliency skills training on attitude toward substance abuse in secondary school students of Khorramabad-Iran.

Method: This study had a quasi-experimental design with pre-test and post-test and a control group conducted in the year 2012-2013 in two secondary schools of the city of Khorramabad, 120 students (60 girls and 60 boys) included in our study who randomly assigned to each groups. Data collected by the attitude toward substance abuse questionnaire in the two groups. Data analyzed using descriptive statistics, paired t-test, MANCOVA by SPSS software ver.16.

Results: The results showed that before intervention, no significant difference was existed between the cognitive, emotional, behavioral subscales and global scores in attitude toward substance abuse questionnaire in two groups ($p>0/05$). After resiliency skills training scores related to subscales of cognitive, emotional, behavioral, general attitude and overall score of the questionnaire in the intervention and control groups showed significant differences ($p<0/001$). MANCOVA analysis also showed that 78/6 percent of resulted changes in attitude toward substance abuse was due to resiliency skills training program.

Conclusion: The results of this study showed that resiliency skills program had positive effects on students' attitude toward substance. With consideration of high vulnerability of adolescents related to addiction in the country, planning and conducting resiliency skills training programs to reduce the tendency for drug usage in young adults can be used as an effective strategy by health and social policy-makers.

Keywords: resiliency skills training, attitude, substance, adolescents.

Received: 10 June 2015 Accepted: 11 December 2015

[Downloaded from ijrn.ir on 2026-11-07]

Iranian Journal of Rehabilitation Research in Nursing

Iranian Nursing
Scientific Association

Vol.2 No.3 Issue. 7 Spring 2016 ISSN: 2383-434X

The Effect of Lumbar care (based on Back School program) on Nursing Staffs' low back pain 8
Pakbaz M, Hosseini MA, Dalvandi A

A comparison of the effect of two different local cooling methods on knee joint position sense 17
Ghasemi MH, Anbarian M, Sedighi AR

Investigating the association between Restless Leg Syndrome and depression in elderly 26
Farajzadeh M, Hosseini M,Ghanei Gheshlagh R, Ghosi S, Nazari M, Nahid K

The effect of aerobic interval training on endothelial vasculature function in type 2 diabetes patient .. 39
Ghardashi Afousi A, Gaeini A, Gholami Borujeni B

The effect of resiliency skills training on attitude toward substance abuse in secondary school students of Khorramabad 48
Bastami AR, Dalvandi A, Khankeh HR, Bastami M, Pashaii sabet F

Effects of Pilates training on the quality of life in polycystic ovary syndrome women 58
Omidali F

The effect of foot and toenail care protocol on rate of foot and toenail problems of non diabetic older adults 68
Sharif Mohseni M, Hosseini MA, Nourozi K, Bakhshi EA

The effectiveness of neuropsychological rehabilitation on reading speed, accuracy of reading and reading comprehension in students with Dyslexia 77
Movahedi Y, Bayrami M, Esmaili S, Zorahim R

[Downloaded from ijrn.ir on 2026-11-07]